

Észrevételek Schuler Libloynak az unitáriusokról tett nyilatkozatára.

Τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ζῶσποιον,
ἢ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. Ján. 6, 63.

A „Budapesti Közlöny“ folyó évi 68-ik számában Sz. F. ur, a történelmi tudományok mindig ifju erejü, fáradhatlanul kutató és kitünő bajnoka, a Klio jeles írója, ez év elején Pesten megjelent és „A szentháromság eredetének és kifejlődésének története“ címü, bírálati és történeti alapon irt monographiát becses figyelmére méltatván, és ismertetvén, sajnálatát fejezte ki a felett, hogy „nem láttam szükségesnek“, említett munkámban, „az erdélyi unitárius egyháznak Benkő József Transylvaniájából (II. köt. 216—220) ismert szentháromsági hitágazatára nézve védőleg felszólalni, holott egy tekintélyes erdélyi író (Schuler Libloy Protest. Kirchenrecht címü munkájában) az unitárius atyafiakra nézve úgy nyilatkozik, hogy ők, a mint látszik, dualismus-ra hajlanak, tehát voltaképpen két istent hisznek, s a második éppen istenné lett ember volna“. Sz. F. ur szerint „ha Schuler Libloynak ez állítása igaz, akkor ő a tritheisták és dualisták közt nem tud különbséget látni“.

Schuler Libloynak az unitarismus ellen újabb időben felelevenített eme vádja, vagyis az unitarismusról tett téves nyilatkozata annyira fontos, hogy lehetetlen minden észrevétel nélkül hagyni, annyival inkább, mert e téves ismertetés éppen az unitarismus egyik sarkalatos hitcikkét, a christológiát, támadja meg, arra nézve vezeti félre az olvasó közönséget és a tanulókat. Ez okból bátor vagyok Schuler Libloynak említett nyilatkozatára egy néhány észrevételt tenni; valamint Sz. F. ur előtt is, megnyugtatósul, a dolog valóságát felfejteni.

A mint jeles krónikásaink Kozma-, Fosztó Uzoninak adataiból, s valamint a nyomtatásban megjelent, ugy a kéziratban reánk maradt régi polemikus iratok némelyikéből látjuk, az volt a szokása némely trinitárius íróknak, hogy Jézusnak a régebbi unitáriusoktól elfogadott csodálatos fogantatása alkalmából avál vádolták az unitáriusokat, hogy ők dualismust tanítanak; vagy a mint ezt némelyek kifejezték: másfél istent hirdetnek. A trinitárius írók — az említett adatok szerint — két szempontból emelték e vádat az unitarismus ellen. Először azért, hogy kimutassák, hogy valamint dogmarendszerök, ugy ők is sokkal következetesebbek az unitáriusoknál a Jézus absolut istensége tanításával. Másodsor abból a türelmetlenségből, a mely a protestáns orthodoxiát az unitarismussal szemben mindig jellemezte, t. i. hogy rossz hirbe hozzák a világ előtt az unitarismust, a mely szerintök, a szabadvizsgálódásnak nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag való érvényesítése által is, veszélylyel fenyegeti az ők dogmáikat, a melyeket ők, daczára annak, hogy csupán az egy istennek van absolut léte, rajta kívül minden alája esik a változás és fejlődés törvényének, örök időkre absolute érvényeseknek és megkötőknek nyilvánítottak. Valóban az orthodoxia illetén elve és eljárása után nem is ok nélkül való volt a félelem! De minthogy az érintett régi vádak alaptalansága unitárius írók által, részint a szentirásból, részint az egyházi írók munkáiból, részint a történelemből, mindjárt a vádak emelése alkalmával kellőleg ki lön mutatva, és anynyira megczáfolva, hogy az említett vádak emelői, az unitarismust rossz hirbe hozni akarók, teljesen le lettek gyözve; azóta pedig — tudtomra — Schuler Libloyon kívül egy hazai író sem elevenitette fel: ez okból nem tartottam szükségesnek, említett munkámban, védőleg lépni fel oly vád ellenében, a mely már egyszer teljesen meg volt czáfolva, s ennek nyomán el volt enyészve.

Megvallom, hogy én a Schuler Libloy „Protest. egyházi jogtanát“ mostanig nem láttam. Csak most lettem arra figyelmessé a Sz. F. ur idézése következtében. S ezen nem is igen lehet csodálkozni; mert Szeben, a hol e könyvet kiadták, a könyvek megkaphatása tekintetében sokkal meszszebb van Kolozsvártól, mint Lipcse vagy London. Előbb megtudjuk azt, hogy mi jelent meg Lipcsében, Londonban, Párisban vagy Bostonban, mint azt, hogy mi jelent meg Szebenben. S valóban nagy köszönettel tartozom én Sz. F. urnak azért, hogy figyelmemet ez egyébiránt sok tekintetben becses munkára irányozta.

De helyén kivülinek is találtam az érintett vádak ellen való fellépést másodszer azért is, mert említett monographiai kísérletemet egy lap, még pedig csak minden két hétben egyszer megjelenő lap számára irván, az ily vádakra való kiterjeszkedéssel túl léptem volna annak határain.

Harmadszor azért is szükségtelennek láttam védőleg lépni fel ez alkalommal, mert én említett munkámban csak a középkorig hoztam le a szentháromság fejlődése történetét, t. i. addig az időpontig, a midőn az teljesen ki volt már fejlődve és absolut uralmat kezdett gyakorolni a keresztény könnyenhivőségen. Csupán futólag érintetem a közép- és reformatio-, valamint az újabbkori jelesebb theologusok és philosophusok nézeteit a szentháromságról, jelezvén az időt, a melyben annak absolut uralma megtört, s rámutatván a tényezőkre, a melyek annak megállithatatlan hanyatlását előidézték és biztosították.

E vádakkal szemben akkor akartam védőleg fellépni, mikor említett művemnek egy netalán lehető második, önálló kiadása alkalmával tüzetesen tárgyalhatnám a szentháromságnak absolut uralmát a középkorban: a mikor kimerítőleg előadhatnám amaz igen fontos tényezőket, a melyek a szentháromsági hitczikk tekintélyét a scholastica philosophiával aláásták, a 12-ik században pedig megtörték; és végre a mikor tüzetesen foglalkozhattam volna a protestáns orthodoxiával, és részletesen kimutathattam volna ama hitczikk folytonos hanyatlását az antitrinitarismus, socinianismus, unitarismus, a modern philosophia, modern theologia és a 19-ik század hatása és törekvései következtében.

Mínthogy pedig én mind ezeket tér szüke miatt kellőleg nem tárgyalhattam, ennél fogva mellőznöm kellett az unitarismus mellett való védő fellépést is azok ellenében, a kik Jézusnak régi confessionkban levő természetfeletti fogantatásából kiindulva, minket, régebben, hibásan dualismussal vádoltak. Azonban ha az érintett vádnak, a Schuler Libloy hibás nyilatkozata által való újabbi fellevenítését láttam volna, bizonyosan nem mulasztottam volna el — a lap szűk tere mellett is — bírálat alá venni és megczáfolni.

De térjünk rá már a dolog érdemére. Schuler Libloy, a szebeni kir. jogakademia rendes tanára „Prot. egyházi jogtana“ 5 és 6 lapjain így nyilatkozik az erdélyi unitáriusok vallásos néze-

teiről: „Die Unitarier in Siebenbürgen finden auch in der nach Verstandesgesetzen ausgelegten heiligen Schrift die Quelle des Glaubens; indeszen neigen sie insofern zum Dualismus der Gottheit, dass Jesus, wenn gleich als Mensch geboren, vaterlos und wunderbar ins Leben geführt worden sei, dass ihn Gott selbst im Himmel belehrt habe und nach seinem Tode sei er zur göttlichen Majestät erhoben; es Gebühre ihm also göttliche Verehrung. Er ist also ein gottgewordener Mensch“.

Schuler Libloynak az unitarizmusról tett eme téves nyilatkozatára nézve kénytelen vagyok előre is kijelenteni, hogy ez merőben indokolatlan és alaptalan. Alaptalan azért, mert dualismust csak az lehet, a ki, miként Anaxagoras és Plató, egymástól lényegileg különböző, önálló, egymástól valamint eredetére, ugy lételére nézve is független, két örök elv létezését ismeri el; vagy pedig a ki, miként a persák, két személyes főlény létezését vallja. Indokolatlan azért, mert az unitáriusok két ily főelv, vagy két ily személyes főlény létezését nem ismerik el és nem hiszik. Szerintök az ember és a mindenség lételének egyetlen egy örökkévaló főoka van: Isten, a ki az egész mindenségnek teremtője, fentartója és gondviselője; a ki minden embernek, különbség nélkül, szerető édes atyja; a ki az emberi lélek imádásának egyedüli kizárólagos tárgya; a ki egyedül tökéletes, bölcs, igaz és szent; és a ki benne van a világegyetemben, s őt minden gyermeke megtalálhatja és közetlen hozzá juthat mindenkor. De ez az egy Isten nem létezik két, vagy három, vagy több személyben. Ő egy számban és személyben; egy lényegében, fogalmában, akaratában, törvényeiben, gondviselésében, útjaiban, munkáiban és végtelenségében. Így tanítja ezt a történelem, a szentírás, Jézus és az apostolok; így tanítja az emberi lélek öszhangja, a legszentebb és legtökéletesebb lény eszméje, az ok és okozat közti kapcsolat, a kül- és belvilág egysége, rendje és öszhangja, az erkölcsi lények célja, s a mindenségben levő törvényhozás és világkormányzás eszméje. Az unitáriusok szerint az ember Jézus Krisztus valóságos történeti személy, éppen oly ember és Istennek gyermeke, mint mi. De nem isten, nem fiu-isten, nem is isten-ember, hanem valósággal és kizárólag emberi lény; a ki azért élt, hogy az ő és az emberek lelkeiben hangosan nyilatkozó isteni, egyetemes szózatnak kifejezést adjon; a ki tanításaival és tetteivel oda törekedett, hogy az emberi lélekben levő isteni törvénynek érvényt és tiszteletet szerezzen az

emberben, az egy istenség fogalmát tisztázza, meg tanítson az Isten és felebarátaink iránt való valódi viszonyainkra, e viszonyokból folyó kötelességeinkre, s e kötelességek hű teljesítésére; és a ki azért élt, hogy nekünk életével az igaz, kegyes, istenes, erkölcsös és szent életre példát mutasson, ez által a bűnösöket a bűn elhagyására indítván, megváltsa, s az igazak reménységét bizonyossá tegye, — nem pedig azért, hogy a bűnösökért ő maga szenvedjen, vagy azok bűneiért élete feláldozásával elégtételt adjon; mert valamint a büntetést a bűntől és a bűnöstől elválasztani nem lehet, éppen ugy a büntetést sem hordozhatja el a bűnös helyett senki. Az unitáriusok Krisztusnak Mária előtti létét nem ismerik el. Szerintök Jézus sehol sem létezett addig, a míg őt Mária ezelőtt 18 századdal meg nem szülte, s ennél fogva nem örökkévaló, nem is Isten. Már pedig, ha Isten volna, örökkévalónak is kellene lennie; mert e tulajdon egyike azoknak, a melyek nélkül istenség nem gondolható.

Miután tehát az unitáriusok Jézust soha sem tartották és ma sem tartják örökkévalónak, hanem ellenkezőleg, időben, ezelőtt 18 századdal született történeti személynek, még pedig magának Jézusnak emé határozott nyilatkozata szerint: „Most pedig igyekeztek engemet megölni, oly embert, ki igazságot szóltam nektek“ (Ján. 8, 40), és a kereszténység nagy apostolának, Pálnak, eme félreismerhetetlen bizonyítványa alapján: „Egy az Isten, egy a közbenjáró, az ember Krisztus Jézus“ (1. Tim. 2, 5.), valóságos embernek tekintik; és miután Jézusnak testileg való eleve létezését semmi unitárius iratban nem lehet feltalálni, ennél fogva Schuler urnak említett nyilatkozata, merőben téves és alaptalan.

Midőn Schuler L. az unitárisusról a fennebbi nyilatkozatot tette, két dolgot bizonyított bé. Először azt, hogy ő az unitáriusok és sociniánusok közt különbséget tenni nem tudván, azonosította az unitáriusokat a sociniánusokkal. Ez az ő egyik nagy hibája, a mi azonban csak azt mutatja, hogy lehet valaki igen jeles jogtudós, de a mellett a lehető legrosszabb theologus. Másodszor azt bizonyította bé, hogy sem az unitárius nézeteknek Erdélyben való fejlődése történetét, sem pedig az unitáriusok Kátéját és Summa Universae theologiae christianae-ját nem ismeri, a hol a Jézust illető nézetek körül vannak írva és ki vannak fejtve. Ő megelégedett egy pár kiszakított sorral egy confessióból. Már pedig azt mindenki tudja, hogy a fogalom tartalmának egy vagy két jegye soha sem adhat kellő tiszta tudatot a fogalomról akkor, a mikor a fogalom több lényeges jegyből áll.

Az unitáriusoknak Jézusra vonatkozó nézetét csak akkor lehet teljesen felfogni, ha annak genesisét ismerjük, különben nem.

Midőn a lutheránus theologusok a christológiára vonatkozólag a *communicatio idiomatum*-mal, a reformátusok pedig az *unio naturarum*-mal léptek fel az egyházi christologia ellenében, e tanaik által visszaestek ugyan a kálcedoni zsinat előtti cretnekségbe; de egyúttal tovább törték a rést az egyházi dogmák absolutismusán, annál, a mennyire ezt a 12-ik, 13-ik és 14-ik század reformatorai Wald Péter, Wiclef János és Huszsz János megtörték volt.

Ez úton tovább haladtak az antitrinitariusok. Még tovább mentek a sociniánusok. A sociniánusok azt mondták, hogy a mily észszerűtlen és szentírás-ellenes az, hogy az egy isteni lényben három személy van, éppen oly észszerűtlen és szentírás ellenes az is, hogy Krisztusnak egy személyében két természet legyen.¹⁾ Mert teljesen felfoghatatlan, sőt a háromságnál érthetlenebb az, hogy egy személyben két tökéletes lény lehessen. Egy személyben nemcsak hogy két *substantia prima*, de két *substantia secunda* sem lehet; mert mindkét esetben két személyt nyernénk.²⁾ Szerintök e szerint Jézus csak egy természetben létezhetik. Nem lehet egyszerre, egyfelől végtelen és változhatatlan, másfelől véges és változás alá eső. S ez állításukat. más bizonyítékok mellett, éppen a reformátusoknak ama tételével bizonyították: „*nulla natura in se recipit contradictoria.*“³⁾

A mi a Jézus istenségét illeti, erre nézve a sociniánusok azt mondták, hogy az istenség Jézusnak nem lényege, hanem csak minősége; mert az istenség nem az ő természetének, hanem hivatalának tulajdona.⁴⁾ S az istenség csak anynyiban tartozik az ő lényegéhez, a mennyiben természetfeletti fogantatásánál fogva istennek fia és a kereszténységnek feje. A sociniánusok szerint tehát Krisztus minden természetfeletti fogantatása mellett is lényegileg csupa ember; olyan, a ki halandó levén, alája volt vetve a szenvedéseknek; de a kit Isten halhatatlansággal és teljhatalommal

¹⁾ Catech. Rac. Q. 97: „Dixerat paulo superius, Dominum Jesum natura esse hominem: an idem habet naturam divinam? Res p: Nequaquam; nam id non solum rationi sanae, verum etiam divinis literis repugnat.“ V. ö. Volkel. De ver. rel. V, 11. — ²⁾ Catech. Rac. Q. 98. — F. Socin. christ. rel. breviss. inst. Bibl. Fr. Pol. Vol. I. p. 657. — ³⁾ Volkel. De ver. relig. V, 11. — ⁴⁾ U. o.: „Christi divinitas non natura est, seu substantia in Christo existens, sed qualitas quaedam inhaerens.

ruházott fel, egyfelől engedelmességiért: másfelől azért, hogy az embereket megnyugtassa. ¹⁾)

Midőn a sociniánusok az egyház christológiájának ily fordulatot adtak, ez által egyszersmind ellentétbe is jöttek a János evangalista λέγος-sának égből való származásával. ²⁾) S minthogy a plátói és philói logos theoriáját nem fejtették ki kellőleg; nem magyarázták meg, hogy az ember az isteni dolgok ismeretére nem közép-lények, hanem saját lelke által jut el; — ezért midőn az a kérdés merült fel: honnan nyerte Krisztus mindazt, a mire az embereket tanította? a 2 Móz. 19 és 20 részci alapján az empirismushoz fordultak, s ennek segélyével azt felelték, hogy Isten tanította meg Jézust mind azokra. Még pedig olyanformán, hogy, miként Mózes háromszor ment fel a sinai hegyre Istenhez a törvény kihirdetése előtt, ugy Jézus is felment az égbe (raptus in coelum), és ott őt Isten mindenre megtanította. ³⁾)

E socinián nézet szerint tehát Jézus nem egyéb oly embernél, a ki legfőbb prófétai tiszttel van felruházva. Csakhogy miután evel fel van ruházva, ezért szerintök Jézust „segítségül is lehet hívni.“

Mikor az unitárismus Erdélyben terjedni kezdett, ⁴⁾) Dávid Ferenc azonnal észrevette a sociniánusok christológiájának e megtámadható gyenge oldalát, s a christologia előzményeiből helyesebb következményt igyekezett húzni. Szerinte a Socinfélc lehetőség vagy nem lehetőség kérdés tárgya sem lehetett. A kérdés egyszerűen csak az lehetett: vajon Krisztust kell-e segítségül hívni, vagy nem? ⁵⁾) S e tekin-

¹⁾ F. Socin. Bibl. Fr. Pol. I. p. 654. — ²⁾ Ján. 1, 1-14. — ³⁾ F. Socin, Bibl. Fr. Pol. I. p. 675: „Moses typus Christi, ante primam legis promulgationem ad Deum in montem Sinai ter ascendisse legitur . . . nihil convenientius excogitari, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in coelum ad Deum, idque fortasse non semel, ascenderit, ibique aliquamdiu cum eo fuerit.“ — ⁴⁾ Megjegyzendő: hogy Magyarországon már korábban terjedni kezdett volt az unitárismus, mint Erdélyben. Egri Lukács Ungváron, Debreczenben Arany Tamás már 1561-ben hirdette, a mint ezt Meliusnak ellene irt, és „Az Aran Tamás hamis, és eretnek tévelygésinek és egyéb sok tévelygéseknek . . . meghamisítási a derék szentírásból és a régi szentírás magyarázó doctorknak írásokból.“ Debr. 1562. czimű könyve bizonyítja. Baranyában, különösen Pécsen, már 1569-ben anynyira terjedt, hogy a pécsi kath. püspök Dudith András is unitáriussá lett (Tudom. Gyűjt. 1829 VI. k.) Az alföldi ekklézsiáknak Dávid idejében már püspöke volt, t. i. Kárádi Pál temesvári pap. — ⁵⁾ Bibl. Fr. Pol. I. p. 739: „Neque quaestio est, quid possimus, verum quid ex praescripto et mandato Dei facere debeamus.“

tetben úgy nyilatkozott, hogy miután Krisztus, a szentírás szerint, egy próféta legfőbb tisztelgelésére felruházott ember, ennél fogva segítségül hívni sem lehet, nem kell. ¹⁾

Dávid Ferenczet ²⁾ e fellépéséért, s e fellépése által a christologiának adott új fordulatért Blandrata és az erdélyi socinián érzelmű papok megtámadták, egyszersmind behívták Socint, hogy Dávidot győzze le. Socin bé is jött Kolozsvárra, s 1578 októberétől 1579 apriliséig Dávidnál volt szállva. E néhány hónap vitatkozásban folyt le. Dávid F. a Socin dualisticus iránya által a monotheismust veszélyeztetve látván, hevesen kikelt Socin ellen, sőt azt mondotta neki, hogy a „ki ilyeneket (t. i. Jézust segítségül hívja) állit, az mindazt a fáradságot megkimélhette volna, a mit a szentháromság elleni harcra fordított; mert a mint látszik, e nézetekkel ismét helyre akarja azt állítani.“ ³⁾ Dávid Ferencz szigoruan ragaszkodott az ő és új testam. monotheismusához, a hol az van: „Halljad Izrael, a mi urunk Istenünk egy ur (5 Móz. 6., 4. Mark. 12, 29.) . . . A te uradat istenedet imádjad és csak őtet szolgáljad“ (Mát. 4. 119) az az, „csak őt illesd vallásos tisztelettel“ (ἀντὶ μόνου λατρεύσεις). ⁴⁾ Ez egy isten-

¹⁾ Francisci Davidis Theses propositae Faust. Socino. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I, 2. p. 713. — ²⁾ Érdekesnek tartom Dávidnak nézeteit saját szavaival adni elé:

„Nunc patriae invisus, si crime quaeris: id unum est:

„Unum non trinum me coluisse Deum.

„Sic pietas crimen! dum non imitabile Numen

„In plures timui multiplicare Deos,

„Dumque individuum ac totum sine partibus ullis

„In trina partiri religione vetor.

„Finitum immenso misceri et Numen in unum

„Confundi, sancte dum pia lingua negat.

— — — — —
„Captivare meae jussus dictamina mentis

„Dum falsum caeca credere nolo fide.

— — — — —
„Dumque infinitum, quem non complectitur aether

„Virgineo erubui claudere ventre Deum.

„Asserui verum et mysteria falsa negavi,

„Hoc scelus, impietas, hoc mihi causa mali.“

³⁾ Satius erat trinitatem minime impugnasse, quam ita praeter omnem rationem eam denuo restituere. U. o. ⁴⁾ A λατρεύσεις szó csupán 20-szor jó elé az új testamentumban, s mindenütt „isteni tisztelettel illetés“ jelentéssel; de sehol sem vonatkozik Jézusra.

ségi elv ellenében visszautasított minden oly nézetet, a mely ennek erejét legkevésbé is csorbitotta. Ez okból határozottan kimondotta, hogy miután Krisztus természet szerint nem isten, hanem ember, ezért imádni és segítségül hívni sem szabad, nem kell, és nem lehet. ¹⁾

Dávidnak e nézete ellenében Socin azt állította, hogy a Krisztus segítségül hívása egyáltalában nem veszélyezteti az ó és új testamentum monotheismusát. Egyfelől azért, mert Krisztusban tulajdonképen nem őt magát imádjuk, hanem Istent, a ki őt hatalommal ruházta fel. ²⁾ Másfelől azért sem, mert senki sem köteles Krisztust segítségül hívni. ³⁾ Ezt tenni, vagy nem tenni mindenkinek szabadságában áll, ugyanynyira, hogy a ki elég erősnek érzi magát a hitben arra, hogy egyenesen és közvetlen Istenhez forduljon, az ezt mindig megteheti. A Krisztus segítségül hívása csak arra való, hogy minket a hitben megerősítsen. ⁴⁾

De Dávid Ferenczet e gyenge felelet nem nyugtatta meg és nem győzte le. Ő szilárdan megmaradt Jézusnak az evangéliumok által tanított tiszta emberi volta mellett, s az ő nem imáadását tanította. Dávidnak e helyes és szentiráson alapuló nézete nagy terjedést vévén az erdélyi és magyarhoni unitáriusok közt, a socinián érzelmi kolozsvári papok, mint Hunyadi Demeter, Szathmári István, Basilius István és Eppel János, különösen pedig Blandrata, ellene támadtak, sőt ez utóbbi Bátori Kristóf fejedelem előtt, mint újitót, bevádolta. De bár sikerült is ezeknek Dávidot 1579-ben börtönbe juttatni; bár sikerült nekik, valamint az 1568-ki tordai országgyűlésen hozott és az unitarismust törvényesítő végzéssel, ugy János Zsigmondnak korát 3 századdal megelőző következő határozott fejedelmi nyilatkozatával: „mi azt akarjuk, hogy birodalunkban teljes szabadság legyen“ (Váradi Disp.)

¹⁾ Fran. Dav. Thes. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I. 2, p. 713. Székely S. Unitár. vall. tört. 80 l. Bod P. Anyaszentegyh. tört. 429. l. — ²⁾ F. Socin. De Chr. Inv. disp. Bibl. Fr. Pol. I, 2, p. 715: „cum eum invocando non ipsum Christum praecipue, sed Deum, qui illi potestatem nobis subveniendi dedit, revera invocemus.“ — ³⁾ Bibl. Fr. Pol. I. 715. 717. — ⁴⁾ Bibl. Fr. Pol. I. p. 715. 717: „cum Pater non possit tantum, sed omnino debeat invocari, Christus vero possit tantum. Christi invocatio . . . ad nos in fide confirmandos pertinet et ad fragilitatem nostram sublevandam. Quod si quis tanta est fide praeditus, ut ad Deum ipsum perpetuo recta accedere audeat, nec consolatione quae ex Christi fratris sui per omnia tentati invocatione proficiscitur indigeat, huic non opus est, ut Christum invocet.“

ellenkező szellemben Dávid Ferenczet elhallgattatni, — mindazáltal elvei fenmaradtak. Innen kezdve az unitáriusok nagy többsége mindig a Dávid F. nézetét követte, s ennek nyomán Jézusnak emberi voltát vallotta és hirdette egészen az 1638-ki deesi országgyűlésig. Bizonyítja ezt a deesiana complanatio létrejöttének szükségessége. Bizonyítják a Kárádi Pál iratai, különösen Dávid F. esztől a kolozsvári socinian érzelmű papokhoz intézett levele. ¹⁾ Bizonyítják azok a számos agyon köveztetések, pellengéreztetések, hivataloktól való megfosztások és megszententiáztatások, a melyeket, az adatok szerint, a deesi országgyűlés után, a Dávid F. nézetét vallókon erőszakosan elkövettek (F. Uzoni Hist. Eccl. MS. Tom. II. p. 984. sqq.)

Szörös vagy Ráv Mátyás, a kolozsvári szász unitária ekklezsia papja, rendkívül vágyván püspökké lenni, két ízben kísértette meg a püspöki hivatalba juthatást. Mindkét ízben mellőzve lön. Első mellőztetését avál boszulta meg az erdélyi unitáriusokon, hogy őket 1629-ben a rákóvi zsinaton a lengyel unitáriusok előtt bévádolta. Második mellőztetéséért pedig az által, hogy Gyorgyez Péter, Szörös András, Ózdi Tamás és Szentgyörgyi István társaival az unitáriusokat újítással vádolta a fejedelem előtt 1637-ben. I. Rákóczy György fejedelem megunván azt a sok zaklatást, a minek Ráv és

¹⁾ E levélben Kárádi P. hevesen kikel a kolozsvári papok ellen, s hibáztatja azokat. Levelét így kezdi: „Quoniam in omnes propemodum orbis Christiani plagas horrendae proditionis vestrae fama promulgata est, qui instar fratris vestri Judae Iscariotis, hominem pium innocentem, ac plane valetudinarium et viribus destitutum, Franciscum Davidis, contra conscientiam vestram false et inique ad perpetuos carceres condemnastis, et supplicio dignum judicastis. Ejus, ut nunc quidem intellexi, Dominus vitae et calamitatis finem tandem imposuit, ac eum ex hac luce hominum ad aeterna gaudia transtulit. Cujus equidem tanta erat virtus, pietas, sapientia et doctrina, ut in ejus unius vita et gubernatione secundum Deum omnis hujus afflictac ecclesiae dignitas, tranquillitas, salus denique consistere videbatur. Quem si Deus per scelera vestra eripuit nobis, nihil quidem fingi potest calamitosius et ad ecclesiae ruinam perniciosius, nisi nobis ille idem Deus propitius sit, ac mala omnia pro sua bonitate mitiget. Peccastis, iram Dei provocastis, inique egistis, ut nonnisi gravis et horrenda expectanda vobis sit criminum vestrorum divina ultio. Neque vero aliam ob causam sane justum illum Deus misericors ex hac miseria mundana jam sustulit ne videlicet inevitabilem, intollerabilemque afflictionem et punitionem, quam Deus justus pro debitis vestris super vos inducturus est, videat. Non enim omnino summus ille monarcha hoc facinus vobis una cum principe vestro, et assentatore ac proditore vipereo doctore Blandrata nefario jnultum patietur.“ stb.

társai részéről ki volt téve, e kérdés elintézésére Deésre országgyűlést hirdetett 1638. jul. 1-jére. Az ügy az országgyűlés elébe került, s nehány nyugtalan ember ügye az egész unitárius egyház ügyévé lőn, — ugyanynyira, hogy ennek elintézésétől az unitarizmusnak léte, vagy nem léte függött. A dolog vége a lett, hogy az erőszakos I. Rákóczy György és a nagyobb részben orthodox gondolkozásu egyénekből álló deesi országgyűlés, — melynek tagjai nem szívesen nézték egy szabad irányu, s éppen a háromságot és Jézus istenségét tagadó felekezet lételét Erdélyben — egy hitformát erőszakolt az unitáriusokra, a melyben Jézusnak istensége különösen ki lőn emelve.

Azonban habár a lételért küzdő unitáriusoknak el is kellett fogadni e hitformát, mindazáltal Jézust soha sem ismerték el absolut istennek, a mi a dualismust lehetővé tette volna. Elfogadták ugyan Jézusnak az Isten creje által való fogantatását; ¹⁾ de mind a mellett csupán embernek tartották. Bizonyítja ezt az a magyarázat, a mely szerint ők Jézusnak a deesiana complanatioban foglalt istenségét Kátéjokban és a fejedelmi különös tetszéssel való helybenhagyást nyert Summa universae theologiae Christianae-ban értelmezték.

Az unitáriusok által 1854-ben kiadott Káté és a Summa Univ. theol. Christianae a Jézus istenségét így értelmezi: „Az Isten egyetlen egy. . . S az atyának egy istensége megáll és az irás fel nem bomol, jóllehet a Krisztus is isten, sőt több istenek is vannak, mind a mennyben, mind a földön, u. m. az angyalok, a birák, kikre nézve az Isten istenek Istenének mondatik.“ ²⁾ Jézusnak egyetlen egy unitárius irat sem tulajdonit isteni tulajdonokat; sőt az említett Káté, az orthodoxia által Jézusnak tulajdonított „örökkévaló“ tulajdonság ellenében, mely nélkül pedig isteni lény nem gondolható, csak annyit mond: „eleve tudott,“ a mi egyszeruen nem egyéb, mint egy az Isten mindentudóságából vont következmény.

Ennélfogva nagyon téved Sch. L., midőn azt állítja, hogy az unitáriusok dualismust vallanak; mert az unitáriusok Jézust egyáltalában nem tartják absolut istennek. Confessiójok és kátéjok is

¹⁾ Katechesis, Kolozsv. 1854. 21. l. 1 pont. Ferencz J. Unitár. Káté Kolozsv. 1869. 78. k. — ²⁾ Katechesis, Kolozsv. 1854. III. XIII. kérdések. Summ. Univ. theol. part. I. cap. I. §§. 37--40. Part. II. cap. II. §§. 44. 45.

csak anynyiban nevezi istennek, a menynyiben bár mely más kitünő egyént, fejedelmet istennek, földi istennek, lehet nevezni, s nevez is a szentírás, méltóságuk kifejezése végett. ¹⁾

A mi Sch. L. nyilatkozatának azt a részét illeti, a hol azt mondja, hogy az unitáriusok Jézust istenné lett embernek tartják, ez így szintén nem áll. Nem, mert az unitáriusok Jézust egy életét történetileg bevégzett embernek, pályáját híven megfutott, az Isten és felebarátai közti viszonyt tisztán megismerő és ezt teljesen, igazán és nemcsen betöltött férfinak tartják. Bár menynyire igyekezett is az orthodox egyház Jézust az emberiségből kiszakítani, őt istenné emelni, s ez által a polytheismust újra felleveníteni és életbe léptetni: az unitáriusok mindig irtóztak e pogány iránytól. Előttök az látszott mindig az örök életre vezető helyes utnak, hogy az atyát ismerjék egyedüli igaz istennek, s az evangelium alapján tisztán ismerjék Jézust. Hogy minden ellenséges befolyás mellett is menynyire igyekeztek e helyes úton maradni, bizonyítja a *Summa Universae*, a mely Jézust kizárólag embernek tanítja: „*Jesus natus est ex semine Davidis, matre existente beata Maria virgine. . . . Non tantum fuit conceptus, natus; verum etiam scribitur fuisse infans, fasciis involutus, profecisse sapientia, ignoravisse, esurivisse, edisse, sitivisse, bibisse, dormivisse, flevisse, . . . quin subjectus fuisse omnibus humanis infirmitatibus, mortuus. Appellatus homo. Ipse etiam Christus se dixit hominem. Nisi constaret Christum Dominum fuisse verum hominem, nulla esset certitudo salutis.*“ ²⁾ Ehez azt hiszem, semmi commentar nem kell.

Ime, ezek azok a bizonyítékok, a melyek mutatják, hogy az unitáriusok dualismust nem tanítanak. E bizonyítékok oly tiszták és világosak, hogy a ki még ezek mellett is dualismussal tudja vádolni az unitáriusokat, az azt bizonyítja bé, hogy sem a szavak közönséges jelentését nem érti, sem exegetálni nem tud.

Az egyetlen nehézség, a mit az unitarizmus ellen fel lehetne hozni, az, hogy a régi confessiókban különös súly van fektetve Jézus természetfeletti fogantatására. Ámde ez is oly nehézség, a

¹⁾ I. Kor. 8, 5. Ján. 10, 35. Ferencz J. Unitárius Káté. Kolozsv. 1869. 77. k.

— ²⁾ *Summ. Univ. theol. Part. II. §§. 10. 24. 26.*

melynek okát egyfelől az elmúlt három századnak pillanatra való elsötétülésében, és fejletlenségében; másfelől a fenyegető fellegek által előidézett kényszerűségben kell keresni. Vannak ugyan az unitáriusok közt ma is többen és igen jelesek, olyanok, a kik Jézus csodálatos fogantatása eszméjéhez ragaszkodnak. De másfelől vannak, és igen sokan vannak olyanok is, a kik az unitarizmus kezdetén kifejlett tiszta unitárius tudathoz ragaszkodván, Jézust épen oly természetes úton származottnak tartják, a hogy más ember születik. Ez utóbbiak jól tudják, hogy Jézust az ő keleties érzelmű és gondolkozásu követőinek iránta való lelkesedése vette csak körül csodaszerű eseményekkel; olyanokkal, a melyek a keresztény vallásra legegységesebb áttért zsidó és pogány nép sajátai valának; de a melyek egy távolabbi és higgadtan vizsgálódó előtt — mint lényegtelenek — eltűnnek az emberiség legnagyobb férfiától, s a mythussal vegyített lény helyett, egy történeti, nemes és magaslatos lény marad, a ki életének igazán való felhasználása és kötelességeinek hű teljesítése által magasan kivált az emberi törpeség felett, minket maga iránt valódi szeretetre és őszinte hálára kötelezett. S e különbség miatt még sem jut eszébe egyik vélemény követőinek is üldözni a másikat. Sokkal inkább tisztelik őket a lelkiismeret szabadságát, mint hogy egymás lelkiismeretét akár saját nézeteiknek rájuk erőszakolása által, akár alaptalan vádakkal korlátozni akarnák. És én azt hiszem, hogy ez az „a szabadság, a melylyel Jézus minket szabadokká tett.“

Simén Domokos.